

УДК 378. 22: 005. 336. 5: 451.17 «19» (470+571)

©2013

МільтоЛ.О.

ВИКЛАДАЦЬКА МАЙСТЕРНІСТЬ ПРОФЕСОРІВ УНІВЕРСИТЕТІВ ДОРЕВОЛЮЦІЙНОЇ РОСІЇ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Проблема педагогічної майстерності та специфіка викладацької роботи в університетах XIX - початку XX ст. набули актуальності у зв'язку зі створенням професорами власних методичних систем. Викладацька робота оцінювалася професорами як унікальна і неповторна праця, що виховувала молодого вченого, діяла на його розум та почуття з метою особистісного розвитку і підготовки до самостійної професійної діяльності. В сучасних умовах, коли виникла необхідність підвищення ролі викладача як педагога, визначення особливостей викладацької праці професорів університетів дореволюційного періоду, осмислення історичного шляху, пройденого вищою школою, вивчення практичного досвіду, накопиченого професорсько-викладацьким складом університетів Росії XIX - початку XX ст. є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Сучасні дослідження М. Богуславського, О. Бутягіна, Ю. Ємельянова, Г. Корнетова, Ф. Петрова, Ю. Салтанова та інших вчених, де висвячені окремі проблеми дореволюційної університетської освіти та мемуарні джерела сучасників досліджуваного періоду О.Кизеветтера, П.Мілюкова, С.Платонова, В.Соловйова, Б.Чичеріна та ін. дозволили об'єктивно охарактеризувати лекторську майстерність викладачів університетів дореволюційної Росії. Варто відзначити, що більшість професорів Московського і Петербурзького університетів були видатними майстрами педагогічної справи, які за роки своєї професійної діяльності створили індивідуальну, неповторну систему викладання і запам'яталися своїм студентам не лише як блискучі науковці, але і майстерні викладачі. За свідченням С. Платонова, науковий рівень лекцій професорів університету був дуже високий, оскільки з кафедри ділилися своїми науковими знаннями визнані корифеї історичної науки не лише російського, але й світового рівня. Висока якість викладання підтримувалася традицією університетів та адміністративними вимогами, згідно яких до читання лекцій допускалися лише викладачі, що мали вчений ступінь [7].

Формулювання цілей статті... Мета статті полягає у ретроспективному аналізі лекторської майстерності професорів Московського і Санкт-Петербурзького університетів

Виклад основного матеріалу дослідження... Прогресивні педагоги-науковці XIX ст. К. Бестужев-Рюмін, Т. Грановський, В. Ключевський, С. Соловйов та ін. розуміли лекторську майстерність як мистецтво гармонії думки і слова, що забезпечувало активність сприйняття змісту лекції і розвивало самостійне, творче мислення студентів.

Одним із видатних учених-педагогів, громадських діячів і найпопулярніших лекторів Московського університету був професор Тимофій Миколайович Грановський (1813-1855 рр.). Він блискуче володів ораторським мистецтвом, тому його лекції завжди були значною подією для студентів, які позитивно оцінювали не лише розум видатного вченого, науковість викладання та лекторську майстерність педагога, а й щирість переконань і відвертість думок професора. Ораторська майстерність Т. Грановського була відома за межами Московського університету. Так М. Костомаров називав професора Харківського університету М. Луніна, якій, на його думку був одним з найкращих професорів всесвітньої історії, «харківським Грановським».

Найважливішим досягненням лекторської майстерності Т. Грановський вважав уміння педагога збуджувати гру розуму. Професор цінував простоту і природність викладу матеріалу. Його лекції відрізнялися свіжістю думок, народжених в живому спілкуванні та процесі співтворчості зі студентами. Студентам здавалося, що думки ученого виникали і формувалися на їх власних очах і за їх участю. Т. Грановський писав М. Станкевичу, що він читає не по зошити, а по детальному розробленому конспекту. Педагог звертав увагу на те, що найкраще приходиться в голову вже в процесі викладання [6].

За спогадами його студентів, навіть супротивники науковця підкреслювали вишуканість, яскравість, виразність і строгу простоту його мови, яка ніколи не втрачала ясності, не рябіла незрозумілими термінами і мала

особливу художню виразність. І. Тургенєв порівнював виступи Т. Грановського із світлом, що не змінюючись проходить через прозорий кристал і грає живими фарбами [6].

Лекції Т. Грановського мали великий вплив на студентів не лише завдяки актуальності їх передових ідей, глибини наукового аналізу кожної теми, а й художнього таланта професора, точно підбраному слову, розвиненій творчій фантазії і уяві, що захоплювали вихованців. М. Станкевич відмічав, що Т. Грановський декількома яскравими штрихами був здатний виразно представити історичні образи віддаленої епохи.

Сучасники порівнювали лекторську майстерність Т. Грановського із творчістю великих акторів того часу. Характерною особливістю його викладацької майстерності було не читання лекції, а життя на кафедрі, захоплення вихованців власними думками і почуттями, як це робили великі актори. Т. Грановський звертав увагу на залежність мовної форми від суті сформульованої в слові думки. Під витонченістю форми розумілась не краса викладу, витонченість мови, а досконала побудова матеріалу на основі загальних законів ораторського мистецтва [6].

На згадку В. Ключевського, лекційний курс корифея науки мав на студентів сильний методологічний вплив, збуджував їх мислення так, що у них залишалося враження, що вони не лише дізнаються нове, а навчаються разом з професором. Свої спостереження за викладацькою діяльністю професорів, в роки свого навчання в університеті, В. Ключевський виклав у праці «Історичні портрети», де підкреслив, що на відміну від ученого, який записує свої думки і адресує їх публіці, викладачу важливо живе спілкування з аудиторією прямо перед його очима. В. Ключевський був впевненим, що перед студентами повинен виступати передусім учений і вказував на те, що лекції впливають на розум, почуття і уяву студентів. Історик так пише про педагогічну майстерність викладача: «У викладанні багато індивідуального, особистого, що важко передати і ще важче відтворити. Учитель - що проповідник, можна слово в слово записати проповідь, навіть урок; читач прочитає записане, але проповіді та уроку не почує» [4].

Майстром педагогічної справи був видатний філософ і педагог Памфіл Данилович Юркевич (1826-1874рр.), який народився на Полтавщині в сім'ї священика і здобув вищу освіту в Київській духовній академії. Само там, після її закінчення (1851) розпочав свою викладацьку діяльність, сформувався як філософ і педагог і на все життя зберіг повагу й вдячність до своїх учителів. В 1861 році П. Юркевич без попереднього закордонного відрядження очолив кафедру філософії Московського університету. За словами Г. Шпета, він був єдиним в Російській імперії достатньо підготовленим філософом того часу [8].

Крім курсу історії філософії він читав логіку, психологію і педагогіку, які вважав складовими філософії. Філософська програма професора поступово переросла у філософсько-педагогічну. П. Юркевич був ініціатором читання лекційного курсу педагогіки на всіх факультетах університету з тим, щоб його випускники мали можливість професійно займатися педагогічною діяльністю. Одночасно з роботою в університеті професор читав систематичний курс педагогіки в учительській семінарії військового відомства і залишив такі педагогічні твори як «Читання про виховання» (1865), «Курс загальної педагогіки» (1869), де зробив характеристику особистості вчителя-майстра. Докладно про це описується в монографії О. Лавриненко «Історія педагогічної майстерності».

П.Юркевич акцентував увагу на тому, що оволодіти мистецтвом мови може лише той учитель, який здатний художніми описами і розповідями розбудити почуття учнів, розширити їхній кругозір і підкреслював, що мовлення вчителя повинне бути цілісним, ясним, чітким і гармонійним.

За спогадами В. Ключевського, лекції П. Юркевича відвідували не лише студенти, але і інші: опікун університету, ректор Альфонський, священик Преображенський, а професор Сергієвський навіть покидав свою лекцію, тому що вона збігалася з лекцією П. Юркевича.

В.Ключевський писав: «Уявіть собі. Аудиторія переповнена студентами і стільцями для «високих» відвідувачів. Після кожної лекції в голові залишається таке ясне уявлення про все прочитане, що варто лише незначних зусиль, щоб потім відновити всі думки. Таке ясне, діалектичне послідовне викладання Юркевича» [5. с. 531]. П. Юркевич був одним із учителів В. Соловйова, якому і передав свій курс історії філософії. З 1869 р. і до смерті професор виконував обов'язки декана історико-філологічного факультету Московського університету.

Лекторська манера кожного університетського викладача відрізнялася неповторною унікальністю. Самими академічними були лекції Сергія Михайловича Соловйова (1820-1879 рр.), досвідченого на той час викладача, професора історико-філологічного факультету Московського університету. Яскраве особистісне забарвлення відрізняло лекції С. Соловйова, який був широко ерудованою особистістю, мав гарні знання з географії, історичних і політичних наук.

Лекціями С. Соловйова, коли професор знаходився на вершині своєї лекторської майстерності, «заслуховувався» В. Ключевський. Описуючі лекторську манеру свого учителя, історик підкреслював, що професор говорив з кафедри, а не читав, так, що його легко було записувати, «говорив уривчасто, точно різав свою думку тонкими скибочками», не розплющуючи очі. Мова його була логічна і ясна, не чіпала і не полонила, не біла на почуття і на уяву, а примушувала міркувати. З кафедри чули не лише професора, що читає в аудиторії, а вченого, що розмірковує вголос у своєму кабінеті.

Викладацька манера С. Соловйова була зрозумілою і простою. В. Ключевський звертав увагу на те, що лекції С. Соловйова справляли враження, що із студентами розмовляє людина дуже багато обізнана, яка склала свої знання в строгий порядок і цілісний світогляд [4, с. 126].

Сам В. Ключевський вважав, що уміння викладати свої думки чіткою, простою, ясною і доступною мовою служить підтвердженням того, що викладач добре знає свій предмет, оскільки «хитро пишуть тільки про те, чого не розуміють». На думку В. Ключевського, особливістю майстерної університетської лекції був нерозривний зв'язок теорії і фактів. Саме це було, важливим методичним прийомом С. Соловйова: поєднання емпіричного і теоретичного матеріалу сприяло розвитку інтересу студентів до предмета, формувало навички дослідницького мислення, збуджувало думку студентів [4, с.144].

Одностайно захоплені відгуки студентів здобув С. Соловйов в перший навчальний рік своєї викладацької діяльності. Узагальнені матеріали лекційного курсу цього періоду склали зміст його докторської дисертації. О. Афанасьєв відмічав блискучий викладацький дебют С. Соловйова і звертав увагу на те, що лекції професора відрізнялися свіжістю поглядів і повнотою фактів [6]. Високо оцінював початок викладацької і наукової діяльності С. Соловйова Т. Грановський: «Ми всі вступили на кафедри учнями, а Соловйов вступив вже майстром своєї науки». Схоже враження залишили лекції С. Соловйова на Б. Чичеріна, який підкреслював ясність, зрозумілість і живість його викладання. Студентів вражали нові погляди і майстерні нариси професора [6].

Сучасники відмічали, що С. Соловйов читав талановито, але був абсолютно недоступним для студентів. Суворий характер професора проявлявся в його викладацькій манері, тому студенти його не любили, але ставилися до нього з повагою. З роками в лекціях С. Соловйова з'явився схематизм, а виклад матеріалу став більш сухим [6].

Зовсім іншою була лекторська манера професора Василя Осиповича Ключевського (1841-1911 рр.), видатного і признаного ритора, одного з найпопулярніших лекторів Московського університету, якого визнавали передусім як майстра імпровізації. За спогадами О. Кизеветтера, в особистості В. Ключевського органічно поєднувалися глибокий учений, тонкий художник слова і натхненний лектор-артист [6]. Сам В. Ключевський вважав, що викладачу необхідно завжди пам'ятати про те, що слово служить посередником між людьми, особливо у процесі викладання, тому педагогу потрібне мати почуття міри і володіти педагогічним тактом, здатністю співвідносити художність та науковість і не поступатися ні тим, ні іншим.

Надзвичайно жива, своєрідна, красива мова В. Ключевського, що мала виразну інтонацію, була тихою і плавною, з невеликими паузами, які дозволяли професору сконцентрувати увагу студентів на найважливіших тезах. Коли йшла мова про діячів російської історії, у студентів складалося враження, що професор розповідає про осіб і події, які сам особисто бачив. На думку М. Богословського, В. Ключевський вражав своїх слухачів зваженістю, вивіреністю і математичною точністю фраз, із надзвичайним мистецтвом знайомив студентів не лише з ходом своїх думок, але й з процесом спостережень та висновків, наводячи яскраві, переконливі, конкретні факти і опускаючи дрібні деталі, що заважали цілісному осмисленню матеріалу [1, с. 45].

Найпопулярнішим лектором Санкт-Петербурзького університету був Костянтин Миколайович Бестужев-Рюмін (1829-1897 рр.). Студенти цінували професора як блискучого вченого з багатими знаннями, тонким критичним розумом і гострою спостережливістю. Лекції К. Бестужева-Рюміна більше нагадували бесіду. Сходячи на кафедру, він не «читав», а розмовляв, «не піклуючись про форму своєї мови», віддавався бесіді настільки, що забував обстановку навколо. В лекціях професора було багато життєвих подробиць, побутових рис, особистих спогадів, навіть анекдотів. Лекції К. Бестужева-Рюміна були суб'єктивними, завдяки чому російська історія ставала для студентів більш близькою і зрозумілою. Професор знайомив студентів із наукою, навчав любити знання і захоплював їх привабливістю праці вченого. Студенти вважали його не лише кращим, але і єдиним у своєму роді лектором.

К. Платонов згадував, що на кожного свого учня К. Бестужев-Рюмін дивився як на паросток, у якого є свій корінь, тому йому потрібно не заважати розвиватися. Професор обережно і стримано, з незмінною доброзичливістю відповідав на запитання, пропонував теми для студентських наукових робіт, палко обговорював, критикував або схвалював зроблене, але лише у тому випадку, якщо його про те просили [7].

Відомим професором Санкт-Петербурзького університету був Олександр Сергійович Лаппо-Данилевський (1863-1919 рр.), дійсний член імператорської Академії наук (Ш9), почесний доктор права Кембриджського університету (1916), був уродженцем Катеринославщини. О. Лаппо-Данилевського, як викладача, відрізняли не лише науковий інтелект, глибокі знання, широка ерудиція, енциклопедична пам'ять і точний бібліографічний виклад матеріалу, а й блискучі самобутні лекції професора, який вважав, що науковість лекції і логічність викладу матеріалу не повинні стати причиною сухого стилю лектора. Педагог підкреслював, що точність мови, вивіреність, зваженість формулювань і образність є ознаками «ідеальної» університетської лекції.

За спогадами І.Гревса, характерною рисою викладання О. Лаппо-Данилевського була нерозривна єдність професорської і дослідницької діяльності. У його лекціях не було зовнішнього блиску, красномовності, образних побудов, феєрверку дотепності. Він не був тим, кого називають блискучим лектором. За одностайною думкою його вихованців, особливістю лекцій О. Лаппо-Данилевського була їх складність для сприйняття і висока

науковість, що вимагала постійної уваги слухачів до кожного слова професора. В процесі викладу лекційного матеріалу, студенти мали можливість побачити процес творчої праці вченого, народження тих або інших наукових ідей, наочно навчалися науковому мисленню.

О. Лаппо-Данилевський не знижував завжди високий рівень своїх лекцій до студентського рівня. Лекції професора вимагали самодисципліни, наполегливої уваги, безупинної роботи розуму упродовж всього заняття. Педагог був переконаним, що саме науковий підхід до викладу лекційного матеріалу дає можливість викладачу донести до студентів справжнє знання у всієї його чистоті.

Особистісними рисами у відношенні О. Лаппо-Данилевського до студентів була повага до їх особистості, визнання за ними права власного наукового і морального вибору, прагнення розвинути їх особистість не за власним зразком, а створити сприятливі умови /іря янятр^амыз. стчіцудгкм. **чпаонтъ Ш Ш І ь шуці і -ЖИТТІ**, безкорислива турбота і любов до своїх вихованців. Студенти відносилися до професора з повагою і симпатією як до знаючого свій предмет науковця та дуже ввічливий людини і цінували його професорську працю [2].

Висновки... Отже, характерною особливістю викладацької діяльності професорів університетів дореволюційної Росії було поєднання функцій науково-дослідної діяльності з викладацької майстерністю, формування у своїх вихованців загальнолюдських цінностей, поєднання освіти і виховання особистості. Важливими критеріями викладацької майстерності професорів того історичного періоду вважалися глибина наукових знань, широта кругозору, лекторський талант і викладацька майстерність. Професори університетів у своїй педагогічній діяльності реалізовували принцип, сформульований В. Ключевським: щоб бути хорошим викладачем, треба любити те, що викладаєш, і тих, кому викладаєш.

Література

1. Богословский М.М. Ключевский - педагог // Историография, мемуаристика, эпистолярная /М.М.Богословский. - М. : «Наука». 1987. -С. 36-53.
2. Гревс И.М. А.С. Лаппо-Данилевский: опыт истолкования души / И.М. Гревс // Русский исторический журнал. - 1920. - Кн.б.-С. 78-79.
3. Григорьев В.В. Императорский Санкт-Петербургский университет в течение первых пятидесяти лет существования: историческая записка / В.В. Григорьев. - СПб. : Типография В. Безобразова, 1870. - 432 с.
4. Ключевский В.О. Соловьев как преподаватель / Ключевский В.О. // Сочинения в восьми томах. Том VIII. Исследования, рецензии, речи (1890-1905). М. : Изд-во социально-экономической литературы, 1959. - С. 126-144.
5. Ключевский В.О. Из писем П.П. Гвоздеву / В.О.Ключевский . - М. : Правда, 1990. - 670 с.
6. Московский университет в воспоминаниях современников / сост. и авт. примеч. Р.А. Ковнатор; под. ред. П.А. Зайончковского, А.Н. Соколова. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1956. -487 с.
7. Платонов ОФ. Несколько воспоминаний о студенческих годах / С.Ф.Платонов // Дела и дни: Ист. журн. - 1921. - Кн. 2. II. - 01111.
8. Шпет Г. Очерк развития русской философии. Первая часть / Густав Шпет - Петроград : Колос, 1922. - 350 с.

Анотація

У статті розглядається викладацька майстерність професорів університетів дореволюційної Росії.

Аннотация

В статье рассматривается преподавательское мастерство профессоров университетов дореволюционной России.

Summary

The article focuses teaching trade of professors of universities of pre-revolution Russia.

Ключові слова: викладацька майстерність, лекторська майстерність, Московський університет, Санкт-Петербурзький університет.

Ключевые слова: преподавательское мастерство, лекторское мастерство, Московский университет, Санкт-Петербургский университет.

Key words: teaching trade, lecturer trade, Moscow university, Saint Petersburg university.

Подано до редакції 14.11.13.